

بررسی یک پژوهش

قرآن و دین و زندگی

فاطمه سادات میرعارفین
کارشناس ارشد برنامه ریزی آموزشی

مقدمه

در سال‌های اخیر، رویکرد تلفیقی در برنامه‌های درسی به عنوان یکی از موضوعات مهم و بحث برانگیز، مورد توجه متخصصان و دست‌اندرکاران حوزه‌ی برنامه‌ریزی درسی در نظام آموزشی ایران بوده است. در این رویکرد، حوزه‌های گوناگون دانش یا موضوع‌های درسی به گونه‌ای به یکدیگر پیوند داده می‌شوند که کسب تجربه‌های یادگیری را برای دانش‌آموزان آسان می‌کنند تا این تجربه‌ها را به شکلی ملموس‌تر در زندگی واقعی به کار گیرند.

قرآن و تعلیمات دینی، عنوان یکی از برنامه‌های درسی «دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی» است که با رویکرد تلفیقی، توسط برنامه‌ریزان گروه درسی تعلیم و تربیت دینی، تهیه و تولید شده و در آن، قرآن، تعلیم دینی (معارف اسلامی) و سنت و سیره‌ی معصومین (علیهم‌السلام)، محور برنامه‌ی زندگی افراد، قرار گرفته است. بنابراین، با توجه به چنین رویکردی می‌توان گفت که «مهم‌ترین رسالت یک نظام اسلامی، برنامه‌ریزی برای پرورش و رشد انسان‌هایی مؤمن و عامل به تعلیم اسلامی است و در این میان، وظیفه‌ی آموزش و پرورش نیز به عنوان بخشی از این نظام در جمهوری اسلامی ایران، تکمیل، تعالی و تعمیق بخشیدن به تعلیم و تربیت دینی است که این وظیفه با تأمل مداوم، بازنگری مستمر و چاره‌اندیشی پیگیر برای تدوین و توسعه‌ی برنامه‌های کارآمد، میسر می‌شود» [راهنمای برنامه‌ی درسی تعلیم و تربیت دینی، ۱۳۸۳].

با این چشم‌انداز و با در نظر داشتن اهمیت موضوع، به لحاظ پیوند میان قرآن با متن زندگی، کتاب

درسی جدید التالیف «دین و زندگی (۳)»، همچون کتاب دین و زندگی (۲)۱، قبل از حضور در صحنه‌های عملی آموزش، در مرحله‌ی «ارزشیابی تکوینی»^۲ قرار گرفت و دیدگاه‌های متخصصان حوزه و دانشگاه، کارشناسان دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، دبیران ستاد اعتلا و سرگروه‌های آموزشی درس دینی و قرآن در استان‌های کشور به منظور بازنگری، تغییر و اصلاح احتمالی کتاب دریافت شد.

از آن جا که حجم نسبتاً قابل توجهی از اطلاعات مربوط به اظهارات دو گروه پاسخ‌دهنده در دسترس نگارنده (پژوهشگر) قرار داشت، به سفارش مجله‌ی «رشد آموزش قرآن» به نگارش مقاله‌ی حاضر، مبادرت شد. لازم به ذکر است که در انجام این پژوهش، به منظور کسب اطلاعات کیفی در خصوص مباحث و موضوعات طرح شده در کتاب با توجه به مؤلفه‌های مورد نظر^۳، پیش‌نویس کتاب درسی دین و زندگی (۳) و راهنمای برنامه‌ی درسی مربوط به همراه پرسش‌نامه برای ۲۰ نفر از صاحب‌نظران و ۳۱ نفر از دبیران - به تعداد سازمان‌های آموزش و پرورش کلیه استان‌های کشور - ارسال شد. سؤال‌های طرح شده در پرسش‌نامه‌ها، دریافت نظرات گروه‌های پاسخ‌دهنده را به طور تشریحی و کیفی، امکان‌پذیر می‌ساخت. به علاوه، پژوهشگر توانست با تماس‌های پیگیر و تعیین زمان قبلی، با تعدادی از صاحب‌نظران نیز به گفت‌وگوی حضوری پردازد.

آنچه که در این نوشتار می‌خوانیم، حاصل اطلاعات به دست آمده از اکثر پرسش‌نامه‌ها و مصاحبه‌های به عمل آمده است که پژوهشگر قبل از تدوین گزارش نهایی، آن را در اختیار خوانندگان این مجله قرار داده است. تأکید بر این نکته ضروری است که اطلاعات ارائه شده، دیدگاه‌های صاحب‌نظران و دبیران را با اتکا به مفاهیم قرآنی بیان می‌کند، اما به موارد دیگری که از نگاه پژوهشگر با اهمیت تلقی می‌شوند و به آموزه‌های دینی و سنت و سیره‌ی معصومین (علیهم السلام) گره می‌خورند نیز پرداخته شده است.

دیدگاه‌هایی صاحب‌نظران

یکی از نکات مثبت کتاب، توجه به رویکرد تفکر عقلی است، اما خطری که نباید از آن غافل شد، گرفتاری در پلورالیسم و تکثرگرایی است. در تمامی مواردی که فهم آیات و روایات به مخاطب واگذار می‌شود، باید جهت‌دهی صحیح را مورد توجه جدی قرار داد.

■ به نظر می‌رسد در برخی از موارد، در استفاده از آیات مشابه و دارای یک موضوع، افراط صورت گرفته و از حد اعتدال خارج شده است.

■ متن معارف دینی، زیباست، اما شیوه‌ی ارائه‌ی ما هم باید زیبا باشد. قرآن، گاهی اوقات ما را از رهگذر تمثیل و عبور از طبیعت به قله‌های معارف می‌برد و ناخودآگاه به سوی خود می‌کشد. کتاب دین و زندگی هنوز تارسیدن به سبک‌های زیبا، فاصله دارد و بیش‌تر تفکر فلسفی بر آن حاکم است.

■ در رویکرد فرایند محور باید بر روش یادگیری، چگونه آموختن و آموزش مهارت‌های تفکر بیش‌تر تأکید شود. از این نظر، رویکرد برنامه ضعیف است و بیش‌تر مستقیم‌گویی و استفاده از شواهد و دلایل تأکید شده است که به نظر کافی نمی‌آید. باید توجه داشت، رویکرد فرایند محور، صرفاً حل مسأله‌ی پژوهش نیست، بلکه حیرت کردن، جمع‌آوری اطلاعات، تحلیل، تفسیر، نتیجه‌گیری و تعمیم، از مراحل فرایند محوری است که باید در آموزش دینی به کار گرفته شوند.

■ طرح روشنی برای تلفیق در ساختار کتاب، دیده نمی‌شود.

■ باید توجه داشت که کثرت آیات به صورت تلفیق، باعث خستگی مخاطب نشود. پیشنهاد این است که آیات درس‌ها تقلیل یابد و در انتهای کتاب، بخش مستقلی برای قرآن آماده شود.

■ درباره سیره اهل بیت (علیهم السلام) می‌توان پر بارتر، قلم زد.

■ در جای جای کتاب از اصل محور قرار گرفتن قرآن کریم و سنت و سیره‌ی معصومین (صلوات الله علیهم) کمک گرفته شده است. همچنین، آیات قرآن، محور تحلیل و تبیین و تکیه‌گاه اصلی درس‌ها هستند و به تناسب از آن‌ها بهره گرفته شده است.

■ با توجه به بیان مناسب و معقول مطالب و پیوند آن‌ها با قرآن کریم، تقویت غیب‌باوری در دانش‌آموز، به ویژه در موضوع وحی، به خوبی انجام گرفته است.

■ لازم است شبهه‌های جدید و مطرح در مورد دین با دلایل مستند، رد شوند؛ زیرا این مباحث امروزه زیاد به چشم می‌خورند، اما در کتاب، این موضوع، ضعیف مشاهده می‌شود.

■ شناخت رابطه‌ی صحیح توحید با شفاعت معصومین (علیهم السلام) در کتاب به شکل آشکار و شفاف نیامده است.

■ در فعالیت‌ها و تمرین‌های درس‌ها، عنوان‌های «تفکر»، «تطبیق» و «تدبر در آیات»، دانش‌آموزان را به مطالعه و تفکر در قرآن دعوت کرده است، با وجود این، می‌توان فرصت‌های بیش‌تری را فراهم آورد.

■ در بحث از ایجاد فرصت برای قرائت قرآن کریم باید گفت که عنوان «قرائت و ترجمه» در آغاز درس‌ها، نشانه‌ی هم‌زمان و توأم بودن تدریس دینی و قرائت قرآن است، اما باید دید که در کلاس‌ها، چگونه این مهم، عملی خواهد شد.

■ حجم محتوای درس‌ها نسبت به محدوده‌ی زمانی آموزش، به ویژه در بخش ترجمه آیات، نامتناسب تنظیم شده است.

■ شیوه‌ی قرآن، قصه‌گویی و نقل داستان است. بنابراین می‌توان از این عنصر مؤثر در آموزش بهره جست.

■ در این رویکرد نوین-پیوند مفاهیم قرآنی و معارف دینی - از تفکیک به تلفیق روی آورده‌ایم. کار بسیار مبارکی است و امیدوارم به خوبی هم اجرا شود.

■ تلفیق مفاهیم قرآنی و معارف دینی بر گیرایی و جذابیت متن افزوده و به یادگیری بهتر و پایدارتر، کمک کرده است که در صورت تلفیق با درس علوم تجربی، مانند استفاده از ستاره‌ها، منظومه‌ها، کهکشان‌ها و...، مؤثرتر خواهد شد.

■ در برخی از بخش‌های کتاب، به ویژه درس‌های آغازین، مباحث، فلسفی و سنگین هستند و لطافت‌های قرآن مانند طرح مثال، حکایت و... کم‌تر دیده می‌شوند.

■ حوزه‌ی مباحث عملی و اخلاقی، و نیز تاریخی و عبرت‌آموز قرآنی در مجموعه‌ی کتاب کم‌رنگ است.

■ کتاب از عدم تأثیرپذیری قرآن از اندیشه‌ها و فرهنگ زمان خود بحث می‌کند، اما تمام الفاظ و اصطلاحات قرآن، مطابق با زمان خودش است و از زبان و سنت‌های آن زمان تأثیر پذیرفته است. بنابراین، چگونه این ادعا وجود دارد؟! لازم است که کتاب این عدم تأثیرپذیری را تبیین کند.

■ به نظر می‌رسد که بهتر است، با توجه به رویکرد برنامه، آیات قرآن، مبنا و محور مباحث باشند و توضیح و تبیین آن‌ها پیکره‌ی اصلی متن قرار گیرد.

■ در کتاب گفته شده است که ادیان الهی دارای تعالیمی متضمن سلسله پیام‌های حق هستند. حتی بیان شده که در برخی از ادیان، تحریف‌هایی صورت گرفته است. تصور می‌کنم به دلیل طرح مسأله‌ی پلورالیسم به عنوان یک مسأله‌ی روز-بدون بردن نام آن - لازم است با زبانی گویا و کامل به این موضوع

پرداخته شود تا ذهنیت دانش‌آموزان از آسیب‌های این موضوع که: «چه تفاوتی می‌کند کدام دین را داشته باشیم»، مصون بماند.

■ کتاب، یکی از ویژگی‌های قرآن کریم را که باعث تمایز آن از سایر کتاب‌های آسمانی می‌شود، سند حقانیت پیامبر ذکر کرده است. به نظر من این تعبیر درست نیست، زیرا همه‌ی کتاب‌های آسمانی، سند حقانیت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) هستند. بنابراین می‌توانیم بگوییم که قرآن، سندی برای اثبات نبوت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و معجزه است؛ اما تنها سند حقانیت ایشان نیست. در مورد تمایز هم باید گفت که این کتاب عین وحی است، بنابراین باید در این موضوع تأمل کرد و تمایز قرآن را با سایر کتاب‌های آسمانی، عین وحی بودن، بیان داشت.

■ بگذارید پس از این همه دقت و گاه نقد و انتقاد، منتصفانه از این حرکت نوین و زیبا قدر دانی کنم و صادقانه بگویم که این پایان کار نیست. آغازی مبارک است و باید برای ادامه‌ی مسیر چاره‌جویی کنیم.

دیدگاه‌های دبیران

● چون از آیات قرآن به طور فراوان و مناسب استفاده شده و قرآن، هم زیبایی ظاهری و هم زیبایی باطنی دارد، در نتیجه، رویکرد زیبایی‌گرایی از این منظر، مطابق برنامه است.

● آیات قرآن به خوبی و متناسب با نیازهای دانش‌آموزان انتخاب شده‌اند.

● در مورد اتحاد ادیان می‌توان این آیه را ذکر کرد: «قل تعالوا الی کلمه».

● خوشبختانه طرح مباحث در کتاب به گونه‌ای است که تعلیم آموزه‌های دینی نه تنها دشوار نیست، بلکه شیرین و جذاب نیز هست.

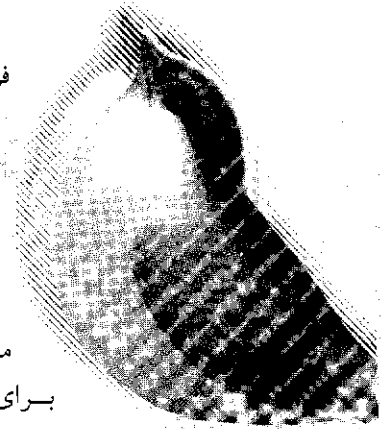
● به مبحث اعجاز قرآن و بعضی دیگر از هدف‌ها مانند مباحث علوم قرآنی، کم‌تر اشاره شده است.

● کتاب به مراحل جمع‌آوری قرآن، اشاره‌ای نکرده است.

● در حیطه‌ی باورها، می‌توان با ارائه‌ی مثال‌ها و شواهد، هدایتگری قرآن در عصر امروز را مطرح کرد.

● آشنایی با سیره‌ی معصومین (علیهم السلام)، به خصوص موارد ذکر شده، به عنوان منبع دوم در کسب معارف دینی ضرورت دارد که در کتاب به خوبی به آن پرداخته شده است.

● به سیره‌ی عملی ائمه‌ی معصومین (علیهم السلام) توجه لازم نشده است، در حالی که سنت و سیره‌ی عملی در امور

فردی و اجتماعی جوانان و در مسائل اقتصادی، سیاسی، هویت پروری و استقلال گرایی، می تواند الگوی مناسبی باشد.

● لازم است که هم معنای آیات درک شود و هم برای تقویت و افزایش علاقه مندی به قرائت قرآن، تلاش هایی صورت گیرد. هدف کتاب، درک موضوعات، متناسب با آیات قرآن است که در این خصوص تناسب ایده آلی، مشاهده می شود.

● در مورد رعایت آداب قرائت و تدبر در قرآن، مطلب یا موضوع مجزایی طرح نشده است.

● از آیات قرآن، زیاد استفاده نشده و کتاب قرآن که قبلاً مستقل بوده، جایگاه اصلی خود را از دست داده است.

● با توجه به حجم کتاب و زمان در نظر گرفته شده برای آموزش این درس، فرصت کافی برای تدبر و تفکر در آیات قرآن کریم ایجاد نمی شود.

● به دلیل وجود حجم زیاد آیات قرآن در کتاب، استفاده از روش تذکر، و انذار و تبشیر، به عنوان روش های پیش بینی شده برای آموزش، مناسب و مفید است و تأثیر به سزایی در یادگیری های دانش آموزان دارد.

● مطلب علمی و قرآنی زیبایی بانام «ستون های نامرئی آسمان» در کتاب ارائه شده که برای مطالعه بسیار ارزشمند است.

● خوب است مبحث عدم تحریف قرآن یا پیامبران دروغین، در یکی از بخش های «برای مطالعه» گنجانده شود. در همین بخش ها نیز، آوردن نام کاتبان و حافظان وحی و نیز تلاش ها و دشواری های کار آنان در این راه، مناسب است.

● نزول آیهی ولایت و طرح آن در ادامه ی عنوان تفکر، به عنوان تکمیل کننده ی بحث مورد نظر، بسیار جالب توجه است.

● آیات سوره های مبارکه احقاف: ۱۵، فرقان: ۷۴ و اسراء: ۲۳ در زمینه های تربیتی و اخلاقی انسان، تأثیر به سزایی در زندگی دانش آموزان دارند و بسیار جالب و شنیدنی هستند.

● مباحث کتاب به بسیاری از مسائل مربوط به بحث های اعتقادی، به ویژه اصول اعتقادات و اصول دین، پاسخ داده اند،

اما بسیاری از مسائل فروع دین و احکام عملی، بدون پاسخ مانده اند.

● از علل مهم تغییر کتاب های درسی دینی، انطباق آن ها با مسائل و نیازهای روز بوده است. طرح مسائل سیاسی و اجتماعی به خصوص عدالت اجتماعی، طرح شبهات مربوط به دین و ولایت فقیه و حکومت اسلامی، مسائل اخلاقی مربوط به دختران و پسران، اعتیاد، غفلت و انزوا، موسیقی و... از نیازهای مهم جوان امروز است. همچنین باید گفت که موضوع احکام، تقریباً از جایگاه خوبی در کتاب برخوردار نیست.

● جامعه ی اسلامی آرمانی که دین اسلام خواهان آن است، بر شرایط فعلی جامعه ی ما منطبق نیست. باید سعی کنیم، به سمت و سوی آن جامعه حرکت کنیم. امام خمینی (رحمة الله علیه) فرمودند: «فعلاً نسیمی از اسلام به کشور ما وزیده است.»

جمع بندی

در یک نگاه اجمالی می توان گفت، هر چند آیات و مفاهیم قرآنی و پیوند آن ها با معارف اسلامی به منظور تنظیم یک برنامه ی زندگی متعالی برای رشد و پرورش انسان هایی مؤمن و عامل به تعالیم اسلامی، جایگاه خاصی در کتاب یافته است، اما هنوز در خصوص طرح برخی از موارد و عطف توجه به پاره ای از نیازهای اساسی نسل جوان، دیدگاه هایی وجود دارند که برای تهیه کنندگان برنامه در اتخاذ تصمیماتی نو و اندیشیدن تدابیری دیگر در بازنگری مباحث و مطالب کتاب، قابل تأمل و تعمق هستند.

زیر نویس

۱- به گزارش کامل ارزشیابی این کتاب (۱۳۸۳) در دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی و مقاله ی چاپ شده در رشد آموزش قرآن (پاییز ۸۳) مراجعه شود.

2. Formative Evaluation

گزارش کامل ارزشیابی این کتاب (۱۳۸۳) در دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی، قابل دسترس و مراجعه است.

۳- رویکردها، اصول حاکم بر برنامه، هدف ها، اصول انتخاب و سازماندهی محتوا، روش های تدریس و ارزشیابی، مباحث مربوط به هر یک از درس های کتاب، زمان پیش بینی شده برای آموزش، نیازهای فردی و اجتماعی دانش آموزان و...

منابع

۱- راهنمای برنامه ی درسی تعلیم و تربیت دینی، دوره متوسطه و پیش دانشگاهی. گروه تعلیم و تربیت دینی، دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی، ۱۳۸۳.
۲- پژوهش انجام شده با عنوان: «ارزشیابی کتاب درسی دین و زندگی ۳، از دیدگاه صاحب نظران و دبیران درس دینی». فاطمه سادات میرعارفین، دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی، ۱۳۸۴.

